

Dini toleranrlıq Azərbaycan xalqının multikultural dəyərlərindən biri kimi

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Şəki filialının elmi işlər üzrə direktor
müavini, dos. N.Z.Çələbiyev**

Hörmətli yığıncaq iştirakçıları!

Dəyərli qonaqlar!

Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin tərkib hissəsi olan islam dini xalqın milli özünüdərkini, etnik identifikasiyasını müəyyənləşdirən amillərdən biri olmaqla yanaşı, hər bir insanı vahid islam dünyasının və ya islam mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi qavramasına imkan verir.

Dini dəyərlər insanın dəyərləri sistemində xüsusi yer tutur. Bu və ya digər dərəcədə dünya əhalisinin böyük hissəsi dinə cəlb olunmuş və dini etiqadlarla yaşayır. Din və dini dəyərlər insanları bütün dövrlərdə düşündürən mühüm məsələlərdən biridir. İnsanların dünyagörüşü, etnik qrupun üzvlərinin əksəriyyətinin dünyanı dərk etməsi dinə əsaslanır. Həyatın mənası ilə əlaqədar insanlar onları narahat edən sualların cavabını dini şüur səviyyəsində məhz dində axtarırlar. Din insanın həyatının mənasını, eləcə də onun mövcudluğunun məqsədini və davranışını müəyyən edir. İnsanın dünyagörüşünə müvafiq olaraq etnik dəyərləri də din müəyyən edir. Din etnik birliyin hakim ideologiyasıdır. Dini dəyərlərin hərəkətverici imkanları güclüdür və o insanın həyat fəaliyyətinin bütün digər istiqamətlərini (həyati, sosial, etik, ailə-nikah, məişət və s.) özünə tabe edə bilər. Ali hisslər qrupuna daxil edilən dini hisslər və dini dəyərlər insanın fəaliyyətini və fəallığını müəyyən edir.

Dindarlıq cəmiyyətin üzvlərinin böyük əksəriyyətinin mənəvi və praktik fəallığını müəyyən etdiyindən, bu fenomen həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş və bu gün də belədir. Fərdin fəallığı onun ideala, mükəmməlliyə can atmasını şərtləndirir. Bu səbəbdən də dini dəyərlər dərin aksioloji məna daşıyır. Dindarlıq rəasional düşüncə üçün ağılasıgımaz olan ülvi, mükəmməl həyata, “o biri dünya”ya istiqamətlənən dünyagörüşünə əsaslanır. Bütün bunlar dinin cəmiyyətdə aparıcı rola

malik olmasını göstərir. Xalqın dini inancları, dini dəyərləri ölkədə sabitlik və ya qeyri-sabitlik mühitinin yaranmasında mühüm rol oynayır. Bu problemlərin tədqiqi, sözsüz ki, müasir dövrün aktual məsələlərindən biridir.

Xalqın dini dəyərləri onun dünyagörüşü, dini abidələri, dini bayram və mərasimləri, adət və ənənələridir. İslam dini müsəlmanların həyat tərzi, mədəniyyəti, düşüncə və davranışını şərtləndirdiyinə görə İslam dəyərləri azərbaycanlıların məişətində, ümumiyyətlə həyat tərziində aparıcı rola malikdir. Hər bir insan dini inam dərəcəsiindən asılı olmayaraq dünyaya gəldiyi gündən ölümünədək bu və ya digər dərəcədə dini adət-ənənələri yerinə yetirir.

XX əsrin 80-90-cı illərində Azərbaycan Respublikasının siyasi və ictimai sisteminin demokratikləşməsi prosesi cəmiyyətdə tamamilə yeni bir dini şəraitin meydana çıxmasına səbəb oldu. SSRİ-nin parçalanması, hakim kommunist ideologiyasının böhranı keçmiş sovet xalqlarının milli mənlik şüurunun oyanmasına, milli-mənəvi dəyərlərə, xüsusilə də dini dəyərlərə meyillərin güclənməsinə səbəb oldu. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev 13 dekabr 1994-cü ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının dövlət və hökumət başçılarının Kasablanka sammitində çıxışı zamanı XX əsrin 90-cı illərində baş verən bu prosesləri belə ifadə etmişdir: “Çoxəsrlik tarixi, zəngin mənəvi və maddi irsi olan Azərbaycan hələ miladın yeddinci əsrindən islam dünyasının bir hissəsini təşkil edir. Avropa və Asiya arasında, Qafqaz ilə Yaxın Şərq arasında mühüm coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycan həmişə bir çox dövlətlərin diqqət mərkəzində olmuş, müxtəlif sivilizasiyalar arasında körpü rolunu oynamışdır. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan uzunmüddətli dövlətlərarası körpü rolunu oynamışdır. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan uzunmüddətli dövlətlərarası müharibələr nəticəsində öz dövlətçiliyindən məhrum olmuş, sonra isə keçmiş Sovet İttifaqının bir hissəsinə çevrilmişdir. Bu illər ərzində bizim müsəlman məsləkimiz ciddi sınaqlardan çıxmış, Azərbaycan xalqı öz dini hissələrini açıq şəkildə ifadə edə bilməmişdir. Amma bu hissələri biz içimizdə yaşatmışıq, qoynumuzda saxlamışdıq, hətta ən ağır dövrlərdə öz dinimizə etiqad etmişik. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra,

1991-ci ildə istiqlaliyyət əldə etməklə biz kökümüzə qayıtmış, din azadlığımıza nail olmuşuq”.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində məscid, kilsə və sinaqoqların, eləcə də digər ibadət evlərinin bağlanması xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, mədəni irsinə qarşı həyata keçirilmiş siyasət idi. Müxtəlif mədəniyyətə, milli-mənəvi dəyərlərə məxsus xalqları bir dövlətin –Sovet İttifaqının tərkibində birləşdirmək üçün “sovet xalqı” adı altında, xüsusilə də yeni, ümumi mənəvi dəyərlərə, ideologiyaya məxsus insanlar formalaşdırılmalı idi. Bu məqsədlə də, ölkədə dinə və dini inanlara, sovet xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı amansız mübarizə aparılırdı. Lakin SSRİ-nin parçalanmasından sonra ölkədə baş verən dini oyanış bu mübarizənin müvəffəqiyyətsizliyini göstərdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 30 sentyabr 1998-ci ildə Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq Konfransda və Qafqaz Müsəlmanlarının Qurultayında çıxışında bu barədə demişdir:”Biz 70 il kommunist ideologiyası altında tərbiyələnərək dinimizdən və dinin bizə bəxş etdiyi mənəvi dəyərlərdən məhrum olmuşduq. Kommunist ideologiyasının bəşəriyyətə vurduğu zərbələrdən ən böyüyü 70 il müddətində dinə qarşı aparılmış təbliğat və xüsusən dinin qadağan olunması və dinin təhrif edilməsi olmuşdur. Ancaq eyni zamanda bu tarix onu da göstərir ki, din və o cümlədən bizim mənsub olduğumuz İslam dini o qədər qüdrətə malikdir ki, o qədər gücə malikdir ki, heç bir ideologiya, heç bir hakimiyyət, heç bir hökmdar onunla bacara bilməz və 70 illik tarix də göstərdi ki, bunu bacara bilmədi. O dövrdə doğulmuş, həyata atılmış insanlar bəzən dinin nə olduğunu da bilmədilər və onlara təsir gücü xüsusən artıq oldu. Amma bunlara baxmayaraq insanlar o, cümlədən müsəlmanlar dini öz qəlbində yaşatdılar. Hər bir ailədə, hər bir evdə, hər bir ocaqda din yaşadı və dinin insanlara bəxş etdiyi adət və ənənələr, qanun və qaydalar yaşadı və onlar o hakimiyyət dövründə tətbiq edilən qanunlardan və yeni yaranan adət-ənənələrdən hətta güclü oldu. Çünki din və xüsusən bizim İslam dini çoxəsrlik tarixi boyu özündə elə gözəl xüsusiyyətlər formalaşdırmışdır ki, bizim üçün müqəddəs olan Qurani-Kərim, həzrəti Məhəmməd Peyğəmbərin müsəlmanlara göstərdiyi yol və verdiyi tövsiyələr insanların daxili

mənəviyyatına o qədər uyğun olmuşdur, insanları o qədər səadətə çatdırmışdır ki, bu adət-ənənələr, bu dini qanun-qaydalar nəsildən –nəslə yaşamış və heç bir məhdudiyyət bunun qarşısını ala bilməmişdir”.

Müasir dövrdə ölkə dini fəaliyyəti tənzimləyən əsas qanunverici akt Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və “Dini etiqad azadlığı haqqında” qanunudur. Həmin qanunda deyilir: “Hər bir kəs dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirir, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə əlaqədar əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququna malikdir”. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının 18-ci maddəsinə əsasən “Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir; İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır; dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır”.

Respublikada dinin əsaslarını öyrədən tədris müəssisələri – BDU-nun İlahiyyat fakültəsi, Bakı İslam Universiteti və onun Sumqayıt, Mingəçevir və Zaqatala filialları, eləcə də, xristian və yəhudi dini tədris müəssisələri, pravoslav kilsələri nəzdində bazar məktəbləri, Yevangel xristianlarının İncil kursları fəaliyyət göstərir.

Dini qurumların yenidən dövlət qeydiyyatına alınması prosesi başlayandan (01.09.2009-cu il) sonra 588 dini qurum qeydiyyatından keçmişdir. Konfessional baxımdan onların 567-i islam, 21-i isə qeyri-islam (xristian-12; yəhudi – 6; krişna -1; bəhai-2) təmayüllüdür. Əvvəllər qeydiyyatdan keçən qeyri-islam dini icmalarla birlikdə, ümumilikdə onların sayı 34-dür. (

Dini abidələr hər hansı bir bölgənin tarixi, həmin ərazidə yaşayan insanların mənəvi aləmi haqqında məlumat verir. Dini abidələr eyni zamanda insanların milli-mənəvi dəyərləri, dünyagörüşü, əxlaqı, mədəniyyəti və sosial həyatını özündə təcəssüm etdirən memarlıq abidələridir. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq sovet hakimiyyəti dövründə bağlanmış məscid, kilsə və sinaqoqlar bərpa edilməyə, eləcə də yeniləri tikilməyə başladı. 1936-cı ilin sentyabrında partladılmış Bibi-Heybət pirinin yerində 14 iyul 2008-ci ildə yeni məscidin tikilməsi buna misaldır. 1990-cı illərdə

ölkədə fəaliyyət göstərən 1300 məsciddən 534-ü pasportlaşdırılıb dövlət balansına alınmışdır.

1990-cı ildən hazırki dövrdək ölkədə 814 məscid inşa olunmuşdur. Hazırda ölkədə 306 məscid dövlət tərəfindən tarixi abidə kimi qorunur. 1993-2003-cü illər ərzində ölkədə 517 məscid inşa olunmuş, 200-ə yaxın məsciddə əsaslı təmir işləri aparılmış, 16 məscidin fəaliyyəti bərpa olunmuşdur. 2003-2013-cü illər ərzində ölkədə 216 məsciddə inşa və əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmış, o cümlədən dövlət vəsaiti hesabına 10 məscid tikilmiş və ya əsaslı bərpa olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamlarına əsasən Bibi-Heybət məscid-ziyarətgah kompleksində, Təzəpir məscidində, İçərişəhər Cümə və Həzrət Məhəmməd məscidlərində, Əjdərbəy məscidində, Şamaxı Cümə məscidində Gəncə şəhər İmamzadə ziyarətgahında əsaslı təmir, bərpa və yenidənqurma işləri aparılmışdır. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 7 məscid və ziyarətgah – Daşkəsən şəhər Cümə məscidi, Gəncə şəhər Şah Abbas və Həzrət Zeynəb məscidləri, Xəzər rayonu Buzovna qəsəbəsi Cümə məscidi, Mərdəkan qəsəbəsi Pirhəsən ziyarətgahı, Binə qəsəbəsi Möhsün Səlim və İmam Rza məscidləri inşa və ya əsaslı təmir olunmuşdur.

Azərbaycanda 1956 məscid 13 kilsə, 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir. Qeyd edildiyi kimi, respublikada 50-yə qədər kilsə, sinaqoq və ibadət evləri 3 ənənəvi xristian konfessiyası – pravoslavlıq, katolik və protestantlığı təmsil edən 85 xristian dini icması fəaliyyət göstərir. Onlardan 35-i dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Azərbaycan ərazisində protestantlıq cərəyanları – Yevangel –lüteran kilsəsi, Yevangel xristian baptist icması, 7-ci gün adventistləri, “Şərqdə ulduz” xristian İncil dini icması, Molokan ruhani xristianların dini icması, Alban-udi xristian dini icması fəaliyyət göstərir. Hazırda ölkədə pravoslavlıq rus və gürcü pravoslav kilsələri ilə təmsil olunmuşdur.

Müasir Azərbaycanda dövlət –din münasibətləri modeli çərçivəsində bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabərdir və eyni statusa malikdir. Ölkədə çoxluq təşkil edən müsəlmanlarla yanaşı, digər dinlərin nümayəndələrinin də 2003-cü ildə

Şəkidəki Kiş Alban məbədinin bərpasından sonra alban –udi xristian icması dövlət qeydiyyatından keçmişdir. 2006-cı ilin may ayında Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində Müqəddəs Yelisey qədim alban kilsəsinin yerində Çotari alban-udi kilsəsi açılmışdır.

Azərbaycanda üç yəhudi icması-dağ yəhudiləri, Avropa (əşkinazi) yəhudilər və gürcü yəhudiləri icmaları fəaliyyət göstərir. Dağ yəhudiləri əsasən Bakıda və Qubada, Avropa yəhudiləri Bakıda və Sumqayıt şəhərlərində yaşayırlar. Dağ yəhudiləri hazırda ölkədəki bütün yəhudi diasporu arasında çoxluq təşkil edir. Bakıda, Qubada, Oğuzda dağ yəhudilərinin bir neçə sinaqoqu fəaliyyət göstərir. Qubadakı Qırmızı qəsəbədə bütün postsovet məkanında dağ yəhudilərinin kompakt yaşadıkları yeganə yerdir. Qəsəbədə üç sinaqoq və ayinçilik məqsədilə tikilmiş mikva fəaliyyət göstərir. 1997-ci ildə gürcü yəhudilərinin sinaqoqu bərpa edilmişdir. 2003-cü ilin martın 9-da Bakıda yəhudi sinaqoqu açılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin sinaqoq Avropada ən böyük sinaqoqdur. 2003-cü ilin sentyabrından Azərbaycanda ilk yəhudi məktəbi fəaliyyət göstərir.

Beləliklə, XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi, eyni zamanda erməni işğalına qarşı mübarizə xalqın özünəqayıdış meyllərinin güclənməsinə, milli və dini hisslərinin oyanmasına böyük təkan vermişdir. Lakin 70 illik sovet sistemindən sonra etnik identikliyin bərpasında din mühüm rol oynasa da yeni təhlükələr meydana çıxmışdır. Dinin siyasiləşdirilməsi, dini şüarlı beynəlxalq terrorizm, xarixdən teokratik-avtoritar dini sistemlərin ixracı və s.bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin üzləşdiyi problemlərdəndir. 2015-ci ilin noyabr ayında Bakı kəndlərindən biri olan Nardaranda respublika ictimai-siyasi sabitliyi pozmağa, təxribatlar, kütləvi iğtişaşlar, terror aktları törətməyi planlaşdıran və din pərdəsi altında fəaliyyət göstərmək silahlı cinəyətkar dəstənin ifşa edilməsini yəqin ki, hər birimiz xatırlayırıq. “Müsəlman birliyi” adlı hərəkat yaradan həmin ekstremist qrup Taleh Bağirovun başçılığı altında xeyli silah-sursat və partlayıcı qurğular əldə edərək qəsrbə əhalisini itaətsizliyə çağırışlar etmiş, terror aktları planlaşdırmışlar.

XX əsrin sonu –XXI əsrin əvvəllərində respublikada vəhhabilik, nurçuluq, süleymanilər, ibrahimilər kimi qeyri-ənənəvi islam dini cərəyanları meydana

gəlmişlər. Bəhailik öz fəaliyyətini ildən-ilə genişləndirir. Nurçuluq əsasən Bakı, Sumqayıt, Göyçay, Ağdaş və Şəki şəhərlərində, Qəbələ və Oğuz rayonlarında yayılmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nurçuluq adı altında Azərbaycanda heç bir dini icma rəsmi qeydiyyatda keçməmişdir. Cənub zonasında xristianlığı, nurçuluğu yaymaq cəhdləri müşahidə olunsada, bu cəhdlər uğurlu nəticələnməmişdir. Respublikada Məhd kilsəsi, Həyatverici lütf, Beynəlxalq Krişna şüuru kimi qeyri-ənənəvi təriqətlər fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda qeyri-ənənəvi islam və xristian təriqətlərinin bəziləri mövcud qanunvericiliyə, beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymadan fəaliyyət göstərir, dini etiqad azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununu pozaraq ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq, dini zəmində iğtişaşlar törətmək, hərbi xidmətdən yayınmaq, insanların psixikasına təsir etmək kimi qanuna zidd cəhdlər göstərilir. Belə hallar dövlət suverenliyi və milli təhlükəsizliyinə təhdid yaradır.

Azərbaycanda dini duruma mənfi təsir göstərən amillər (əsasən xarici amillərin təsiri) çoxdur. 2010-cu il məlumatına əsasən, respublikada mövcud olan məscidlərin və dini obyektlərin 53,2%-i cənub bölgəsinin payına düşür. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyəti nəticəsində həmin bilgədəki dini təhsil müəssisələrinin işi dayandırılmışdır.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri ilə müqayisədə hazırda dini durum sabitdir. Azərbaycan cəmiyyəti dini nöqtəyi-nəzərdən kifayət qədər tolerantdır və islam radikal qüvvələri tərəfindən hər hansı bir ciddi təhlükə gözlənilmir.

Azərbaycan ailəsində dinə münasibətdə yaş-cins faktoru mühüm rol oynayır. Azərbaycan cəmiyyəti öz ənənələrini qoruyub saxlamışdır. Müasir dövrdə dindarlıq 60-70 yaşdan yuxarı və 30-35 yaşdan aşağı insanlar arasında müşahidə olunur. Əgər birincisi, daha çox yaşın gətirdiyi dindarlıqdırsa, ikinci qrupun dindarlığı Azərbaycan Respublikası Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra cəmiyyətdə din və etiqad azadlığının artması, məscidlərin sayının artması, dini nəşrlərin çoxalması və s. ilə əlaqəlidir.

Müasir dövrdə dinin ailə məişətinə ənənəvi təsiri ailə-nikah, ər-arvad münasibətləri, uşaqların tərbiyəsi, dini bayramların qeyd olunması, əlamətdar dini

günlərin anılması, uşaqlara adların qoyulması və s.məsələlərdə özünü göztərir. XX əsrin 90-cı illərindən sonra yeni doğulmuş uşaqlara qoyulan adlarda dini adlar üstünlük təşkil edir.

Cəmiyyətdə baş verən siyasi-iqtisadi dəyişikliklərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının ailə məişətində ənənəvi olaraq milli-dini adət -ənənələr öz təsirini saxlamışdır. Xalqın ənənəvi ailə məişəti sovet hakimiyyəti dövründə, eləcə də qloballaşma dövründə müəyyəndəyişikliklərə uğramışdır. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, əsasən də siyasi, sosial, iqtisadi münasibətdəki dəyişikliklər ailə münasibətlərinə də təsir etmişdir. Məsələn, azyaşlı qızların ərə verilməsi hallarını artmasını göstərmək olar. Mövhumatçılıq artdıqca ilk növbədə qadınlar və gənclər dini-siyasi ideologiyanın daşıcısına çevrilirlər. Dini fanatizmin qurbanlarına çevrilərək Suriyayaaxın edən və orada ölənlər heç də az deyildir. Qadağalara baxmayaraq, müəyyən dini icmalar tərəfindən erkən nikah və dini nikahların stimullaşdırılmasında məqsəd özlərinə gələcəkdə dini-siyasi baza yaratmaq cəhdindən irəli gəlir. Erkən nikahlar dini nikahla bağlandığından, boşanmalar zamanı əsasən bu cür nikaha girən qızların hüquqlarının dövlət tərəfindən müdafiəsi imkanı azalır.

Dinin siyasiləşdirildiyi müasir dövrdə bütün bu meyllər cəmiyyətin təhlükəsizliyinə təhdid yaradır. Bu cür halların qarşısının alınması üçün ilk növbədə regionlarda uşaqların, qızların və gənc qadınların təhsil almalarının əhəmiyyəti ictimaiyyətə daha geniş çatdırılmalı, erkən nikahların qarşısının alınması ilə bağlı maarifləndirmə işləri aparılmalı, gənc qadın və qızların ölkənin ictimai həyatında iştirakı gücləndirilməlidir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan xalqının tarixi ənənlərdən irəli gələrək, ölkədə dini dözümlülük qorunub saxlanılır. Cəmiyyətdə dövlət -din münasibətlərinin sivil normalarla tənzimlənməsi və vicdan azadlığı prinsipinin, eləcə də dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun, davamlı dözümlülük mühitinin təmin edilməsi, etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanması çoxkonfessiyalı və polietnik cəmiyyətlərdə ictimai-siyasi və milli -mənəvi həmrəyliyi şərtləndirən vacib amillərdəndir.

Milli-mənəvi dəyərlər daim inkişaf etdiyindən və digər mədəniyyətlərlə əlaqəyə girərək yeni dəyərlər kəsb etdiyindən, onun əsas təməl prinsiplərinin qorunub saxlanılmasında, cəmiyyətin yüz illərlə formalaşmış əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin yeni nəsə çatdırılması və tərbiyəsində dinin özünəməxsus yeri vardır və bir çox hallarda mənəvi dəyərlərə yeni süni çalarlar, qondarma dəyərlər gətirmək bütün dünyaya əks nəticələr vermişdir. Ona görə də dini dəyərlərin qorunub saxlanması cəmiyyətin sabit inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dindən siyasi, qrup və şəxsi mənafeələr məqsədilə istifadə edilə bilər. Bu mənada Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi və bir sıra mənfi qüvvələrin regionda ideoloji və siyasi maraqlara milli təhlükəsizlik naminə dövlətin dini fəaliyyət sahəsində məqsədyönlü və tarazlaşdırılmış strateji planın həyata keçirilməsini tələb edir.

Ölkədə tolerantlıq mühitinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün ilk növbədə dövlət –din münasibətləri beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılmışdır. Dövlətin həyata keçirdiyi siyasətlə yanaşı, bu sahədə xalqın tarixi inkişaf xüsusiyyətləri, tolerantlıq ənənələri, tarixən ölkədə dinlərarası qarşılıqlı hörmət prinsipləri də mühüm rol oynayır. Son 3 ildə dinlərarası dialoq formatı dövlətlərarası siyasətdə və konfessiyalararası münasibətlər müstəvisində gündəmə gəlmiş və aktuallaşmışdır. YUNESKO hər ilin 16 noyabrını “Tolerantlıq günü” elan etmişdir.

Xarici qüvvələrin təsiri vasitəsilə ölkədə dini zəmində separatçılığın artmasının qarşısının alınması üçün eyni zamanda dini maarifləndirmə işlərinin genişləndirilməsi, dini etiqad azadlığının təmin edilməsi, tolerantlıq ənənələrinin hərtərəfli öyrənilməsi və bu məqsədlə dini dözümsüzlüyün müxtəlif aspektlərinin araşdırılması vacibdir. Dini separatçıların, xarici ideoloji təsirlərin qarşısının alınması məqsədilə əsasən gənclərin arasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və ideoloji, eləcə də dini maarifləndirmənin gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı anlaşmanın, bir-birinə tolerant və hörmətli münasibətin möhkəmlənməsinə kömək edilməsi, dini zəmində qarşıdurma və ayrı-seçkilik hallarının, digər mənfi təzahürlərin qarşısının alınması müasir dövrdə

dövlətin və cəmiyyətin qarşısında duran mühüm problemlərdən biridir. Bu sahədə kütləvi informasiya vasitələri də mühüm rol oynayır. Artıq sivil dünya yaxşı anlayır ki, İslam dünyasında rüsvayçı terrorist axtarışların sonu çatmışdır. Beynəlxalq terror təşkilatları öz mənafelərini təmin etmək, dünyanı yenidən öz nüfuz dairələrinə bölmək cəhdlərini reallaşdırmaq üçün etnik və dini münaqişələr törətməkdən belə çəkinmirlər.

Azərbaycan zəngin tolerantlıq ənənələrinə, dövlət-din münasibətləri modelinə, multikultural dəyərlərə, 2007-ci ilin noyabr ayının 17-də Bakıda “Tolerantlıq örnəyi-Azərbaycan” mövzusunda keçirilmiş konfransda tolerantlıq dövlətçiliyi möhkəmləndirən, xalqın birliyini və sıralarının sarsılmazlığını təmin edən mühüm amil kimi dəyərləndirilmişdir. Bu gün Azərbaycan Yer kürəsindəki ən demokratik dövlətlərə belə nümunə ola biləcək bəşəri bir tolerantlıq məkanı, ənənəvi dini icmalların konstruktiv fəaliyyətindən və qarşılıqlı ünsiyyətindən yaranmış dünyəvi hakimiyyət və dövlət –din münasibətlərinin nadir modelinin yarandığı ölkədir. Müqəddəs islami dəyərlərdən bəhrələnib, qarşılıqlı hörmət, faydalı ünsiyyət və sarsılmaz əməkdaşlığa söykənən tolerantlıq və multikulturalizm Azərbaycanda çox qədim tarixi köklərə və zəngin ənənələrə malikdir. XII əsrdə dahi Nizami öz məşhur “Xəmsə”sində 30-dan çox millətə mənsub zəngin obrazlar silsiləsi yaradıb. Bu gün bəzi dövlətlərin öz ölkələri daxilində tolerantlıq mühiti yaratmaq üçün yollar aradıqları bir dövrdə Azərbaycanda tolerantlığın sarsılmaz təməl sütunlarına söykənib, dərin dayaqalara istinad etdiyi, gündəlik həyati reallığa çevrilib ölkəmizdə hakim mövqe tutması dünyanı heyrətdə qoyub. Səmavi din olan İslam nəinki özündən əvvəlki dinlərə qadağa qoymayıb, əksinə, bütün dinlərə hörmətlə, səbr, qayğı, şərəf və izzətlə yanaşmağı, ayrı-ayrı dinlərə etiqad edən bəşəri övladlarının vicdan azadlığını, öz dini ayın və mərasimlərini sərbəst icra etmək haqqının toxunulmazlığını bəyan edib. Ölkədə müxtəlif dinlərə mənsub xalqlar dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşayır, sərbəst şəkildə öz dinlərinə ibadət edirlər. Bu tarixən formalaşmış dini tolerantlıq, dözümlüklə yanaşı aparılan dövlət siyasəti ilə bağlıdır.